

I

Na bu na ba,

o u
e e
n z
e
z
n
e
t
r

a.

Ne ouezez ket piv e oa Morvan, Salaun, Konan, Alan al Louarn, Alan Fergant, Hoel, Yann, Janed ar Gammez ha Janed ar Flamm... Ne ouezez ket hiroc'h diwar-benn Kergelenn, Corret de La Tour d'Auvergne, Ronarc'h hag ar Vretoned all na reont nemet luziañ al levrioù kozh, ar straedoù hag an eñvorennoù. Ar vro ? Pet devezh-arat ? Dindan ed pe legumaj ? Breizh a zo d'an neb a garo a gav dit : ar Vretoned, ar Frañsizien, an dud a zo bet, ar re all a deuio ha te en o zouesk. Ne ouezez seurt ha n'out

ket nec'het c'hoazh ! Da c'hastin gant hon tadoù dispart
ha ken mat. Ne fell ket dit harozed, tud veur, kanañ
kantikoù broadel ha letanioù ar gwalleur. Ned ez ket da
bardonañ d'an 19 a viz Mae na d'ar 14 a viz Gouere. Nag
ar bannieloù nag ar c'hartennoù ne lakaont ac'hanout
da vont e breskenn. Kement-se holl n'eo ket evidout,
diframmet eo ar bed ha sed aze ur pezh kaer ! Atav ez eo
bet a gav dit ha ne c'houlennet lodenn ebet. N'out ket
klañv gant ar vro.

Ur pistig tra ken.

Ne zlejes ket bezañ gwelet al livioù war ar blasenn
eta. N'emaout ket abred, lous eo an ti ha traoù koan da
skaotañ c'hoazh. Panevet an naon e oas chomet er gêr
met ret eo dit mont da gerc'hat an defotajoù.

— Bara ha kig-yar mar plij. Ha dour orañjez, ha
skaotennoù chokolad...

En em gavet out er bourk, klevet ez peus ar c'hloc'h
o tintal, gwelet ez peus ar soudarded kozh, medalennet
mik, ar skreved, deut d'ober koulmed gwenn, gwelet ez
peus ar bannieloù, ar vugale, ar maer – ra vougo gant
e c'hlaourenn ! – e hini gozh, e hini gleiz, hini kozh an
hini gleiz... Holl int deut evit memoriñ. An eñvorennoù
tri liv ne blijont ket dit nag an eñvorennoù gwenn ha
du kennebeut all. Morse n'out bet e Santez-Anna-Wened.
N'out ket klañv gant ar brezel ha ne gomprenet ket
abalamour da betra truezin d'ar re zo marvet keid-all.
Spontus a-walc'h eo ar bed a-vremañ ha serr eo ti Leclerc,
un devezh vak eo.

Dirak ar monumant emaint atav, kant vloaz zo emaint dirak ar monumant. Lod a garje bezañ gwelet, lod a garje bezañ bet, emañ Bovary o krignat o spered ha kavout a ra dit e pado kant vloaz c'hoazh : Marv evit ar vro. Hiziv ne ouezer ket gwall vat. Evit ar frankiz eme ar maer, liv an tri liv warnañ. Abalamour da follentez an dud eme ar vugale ha gwir eo, pell a zo eo echu ganto c'hoarioù ar baotred-saout hag an Indianed. Evit kaerder ar bed eme unan all, da lavaret eo netra ken. Pegen berr ar beurbadelezh, pegen hir an abadenn.

Te na ne glevez, na ne welez. Born en daou du, dall, koulz lavaret. Nann, ne fell ket dit gwelet, brav eo an amzer c'hoazh ha gwelloc'h ganit mont d'an aod, tre a zo. N'eo ket bras ar gumun hag an aod n'emañ ket keit-se diouzh an iliz. Aet out, prederiadennoù hag all, mouezhioù ar vugale en da skouarn. Soñjet ez peus e oa bet soudarded zo en aod a-raok mont kuit marteze a-walc'h. Bet e vijes bet. Tec'het da-c'houde an oferenn, pell diouzh fri kurius ha santel an aotrou Person. Sellet ouzh ar mor ur wech c'hoazh, ober kazelig d'o dous, moumounat o bugale, pennadoù kaer da zerc'hel soñj anezho. An aod n'eo ket heñvel ken, lous eo, ur chapeledad tiez divalav zo war an tevinier hiviziken ha den ne oar da belec'h eo nijet kuit al laboused. Ar mor n'eo ket cheñchet avat. N'eus den, aet eo an douristed da skornañ da lec'h all. Ha te ha tennañ da votoù, mont diarc'hen en dour ha sevel war begoù da dreid. Aner eo dit en ober, er gouzout a rez a-walc'h. Hañv c'hoañv, an holl a ra an dra-se war aodoù Breizh ha sur out e oa bet ur soudard bennak oc'h ober ur soubig d'o zreid en dour asambles gant o muiañ-karet e-kreiz an hañv 1914. Ar c'henavo diwezhañ a-raok porzh ar joaioù, sellet ouzh an enezeier mar karjed bevañ ha marteze ur

pokig trouz. *Histor admirabl demeus an eürusted, pehini, abaoe maro hor soudarded, ne ra nemet kuzhat nôs ha deiz ac'hann da fin ar bed...*

War an hent d'ar gêr ne 'z peus gwelet den ebet war ar blasenn. Bokiji fleur ha bannieloù. Ma vijes bet en ostaleri ez poa klevet anezho. Chaok, brabañs, Anaon leun o genoù, soñjoù du evel revr ur billig. Ur vered. N'int ket evelhout, gouzout a reont diouzh ar brezel hag anavezet pep tra ganto : an emgannoù, an niver a Vretoned bet falc'het gant an Ankoù, doare an dilhad, ar gont eus ar bitrakoù a veze gant ar soudarded, stumm an armoù, pluenn ar fuzuilh Lebel, un anv kuñv, dous evel mel pennoù ar soudarded lazhet. Bruzun, plijadurioù munut an drailh.

N'out ket bet. Tremenet out dirazo, diwar fae kazi-mant. Unan naonek a zo ouzh da c'hortoz er gêr ha ne c'helli ket bevañ anezhi gant marvailhoù broadel. Ha ne rez ket forzh gant o ardoù, stag out met n'out ket buoc'h a-walc'h evit mont da beuriñ gant ar re all. Ne c'hellez ket lavaret dezho evel-just, karantez bro n'eo ket ur blijadur evitañ e-unan hag ober a rajent da votoù dit, pouilhoù, kunujennoù evel pa vije kampionad ar bed : sac'h moged, sac'h an diaoul, sac'h ar Voched... Ha kemend-all evit da vamm, respet dezhi. Aet out, didrubuilh, distrafuilh emezout, peoc'h gant ar brezel. N'o deus ken nemet chom da lâret hag e fardi dezho krampouezh, trabaset out un tamm memestra. Aet out ha klevet ez peus Jean Le Glanec er radio :

« Me zo ganet 'ba' kostez Kernod.

D'an daou àrn-urgent miz Wenholo.

Ma mamm a oa intañvez. Maleürus eo din 'm eus ket anavet ma zad. 'M boa ken 'met tri miz pa oa marvet ma zad. Ni a oa pevar a vugale, daou baotr ha div blac'h. An hini koshañ en doa daou vlez àrn-urgent, an divvet he doa c'hwezek vlez, an drivet he doa dek vlez. An div vihan *s'appelaient* Marie ha Yvonne. Ma breur *appelait*, e anv-bihan Joseph. Ma mamm he doa c'hoantaet 'yahan da skol ar Frered, d'an oad a eizh vlez. 'M eus kuitaet ar skol d'an oad a eizh vlez... a daouzek vlez. Àr-lerc'h me zo aet da labourat douar pas pell-bras doc'h ar vro.

Me zo aet àr-lerc'h da gostez da charretour... Me zo aet àr-lerc'h da charretour kostez An Oriant, betek an oad da mont da vout soudard, ha bremañ me c'hoanta mont d'ar gêr... »

... Te ivez.

*
* *

Ar wech kentañ dit klevet istor Jean Le Glanec. N'eo ket istor ar re a oa bet fuzuilhet, pennoù kalet 1917, c'hoant ganto ober fozig al louarn ha bet lakaet da ziseitegiñ gant justis an arme. N'eo ket istor an holl bet kavet ganto termen d'o buhez war an talbenn. Kouik. Hag ar re all ! Bet graet ur c'hrenn d'o dorn, d'o zroad – Sant Melar, pedit evito ! – pe d'o spered. Ar c'hoñchennoù brezel kustum a glever bep bloaz, marvailhoù an Ankoù, e gammdro, e steudad, e zremm hag e wellañ gourc'hemmennoù... Gouli, gouli, goulioù.

Jean Le Glanec n'eo ket marv evit ar vro met n'eo ket

abalamour d'an dra-se ez eo bet sachet da evezh gant e gaozioù. Klasket ez peus kompren kerkent hag en em gavet er gêr. Selaou ha selaou adarre.

— ... iv eo ? Ur... ignon dit ?

Re vras tamm boued en he genoù (farz pitillik : pevar vi, bleud, kemend-all a sukr, hag un hanter-litrad laezh). Displeget ez peus e oa bet enrollet mouezh an den-se ouzhpenn kant vloaz zo.

— Marv eo ?

Klasket he deus kompren. Speredet-kaer ez eo, lemm ha koantik he skouarn hag un daoulagad bran, prederiet, en he fenn. Atav e klasko kompren diwar-vremañ, pemp bloaz eo.

— Ya, marv eo.

Nann, n'oas ket bet ganet ha n'oa ket a zinosaores d'ar poent-se. Lavaret ez peus dezhi chom peoc'h ha debriñ pe ne rafe ket he c'hresk. Mamm Jean Le Glanec eta, e c'hoarezed, e vreur, e vuhez. N'out ket eus ar re a laka samm war o spered gant trubuilhoù ar re all met bamet out, sachet out gant ar vouezh-se evel an houad gant ar poull dour. Traoù zo ne gomprenet ket evel-just, traoù all az peus treuzkomprenet moarvat met pegen fraezh memestra, ur brezhoneg sklaer ha n'eo ket evel pa vije bet pouloud en e c'henoù. Eeun, didro. Ur charretour, tennet eus ar skol d'an oad a zaouzek vloaz ha n'en doa ket bet amzer da zeskiñ troiennoù hag orbidoù ar skrivagnerien.

Fellout a ra dit kompren, te ivez, gouzout, goulenn hag hir e vo ar sulvezh.

Hasta a-fo, ret dit kas an enklask da benn ha da verc'h d'ar skol. Tud all o deus klevet ha furchal a ri, sachañ a ri ar c'hazh a-zindan ar gwele. Gwele ar gelenner brezhoneg da gentañ – Ac'hanta ! Un enrolladenn gozh... Ha peseurt brezhoneg eo ? –, gwele istorour ar barrez, hini istorour ar c'hanton – Ha klevet ez peus anv eus Frañsez Laorañs, ar soudard eus Melioneg ? N'ez peus ket. Ha te ha goulenn, fleur-koukou en da c'henoù : karout a rajes klevet o soñj, ebat e ve dit gouzout, mar plij... C'hoazh ! Badaouet out gant ar c'hoant gouzout hag ar c'hoant kontañ : ha klevet o deus an abadenn ? Ya, anat eo. N'o deus ket ? Alato ! Tud a oar, tud bet prenet skiant ganto, tud desket o deus gwelet moc'h o werzhañ per ha lern o werzhañ yer, e Landerne hag e lec'h all... Selaou a reont ac'hanout, hegarat, diseblant met peoc'h bremañ, pa vefe gant an druez hepken ! Ne chomi ket peoc'h ha ne ziskouezi ket truez, un torr-penn, er gwelet a rez ervat.

Pennoù all. N'eus ket a vrezhoneger el levraoueg vrezhonek ha n'eo ket dibaperet e zaoulagad d'al levraoueger a zo hiziv. Emañ etre daou lenner hag etre daou soñj, brañsell-divrañsell e benn. N'eo ket torret c'hoazh, frailhet ne lavarez ket. Hag eñ ha chaokat reolennoù al levraoueg hag e chewing-gum. C'hwezh ar butun hag ar c'haf e zo gantañ. Selaouet en deus ac'hanout, sellet en deus ouzhit ha ne blijez ket un hanter re dezhañ, klevet a rez traoù pa n'eus seurt da selaou. Kement a wazed all a oa aet da soudarded, da relegoù ha da anvioù ankounac'haet gant

an holl. Mammoù-kozh bet laosket war vord an hent-bras. Kement a skridoù a zo diwar-benn ar Brezel bras... Levrioù brezhonek a zo, ya, evel-just met... war e veno... n'int ket...

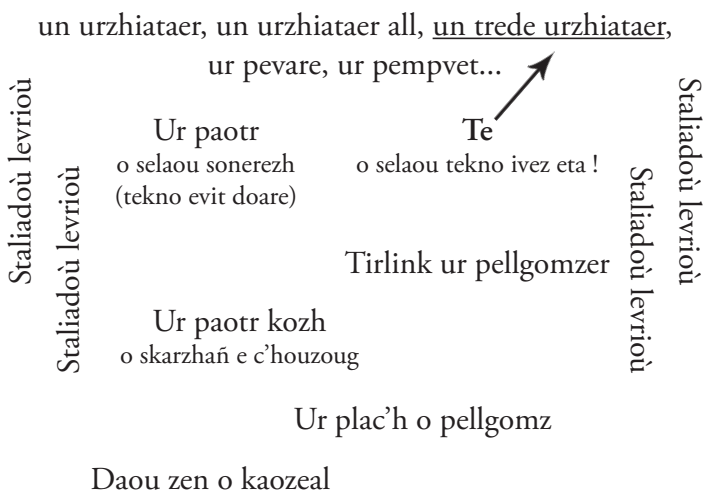
Jean Le Glanec a fell dit emezout, reut un tamm – ha n'oa ket reut a-walc'h pa soñjez – met egile ne blego ket. Emañ e leue a-dreuz ennañ hag e geneil da-heul, deut er gaoz evit ober plijadur d'e staoñ. Ha n'eo ket un druez ? Turiañ evit kavout un enrolladenn gozh pa 'z eus levrioù e-leizh. An istor en e bezh a zo da lenn : levrioù, pennadoù, romantoù, filmoù, geriadurioù... Ar Brezel pevarzek evit ar re null, Ar Brezel bras evit ar re vihan... Ha ne gleviz nemet lostennajoù ur vouezh, ur vuhez. Dleet e vije dit displegañ dezhañ dirlink dister ar gerioù ha kement tra a zo da glevout enno. Ober a rez bihan a forzh eus ar brezel, an distruj, aberzh ur bed all. N'eo ket hunvreal gant an amzer wechall, met en disfiz emhout ouzh an amzer-vremañ. Bremañ eo selaou kaozioù bet distaget kant vloaz zo, poent eo. Dleet e vije dit displegañ d'al levraoueger met n'eo ket unan da daoler kont en da gomzoù. Ne oar ket ar yezh. Ur spered pout ha divouedet hag evit doare e felle d'an aotrou Doue aozañ ul leue-brizh ha cheñchet e soñj gantañ d'ar poent diwezhañ.

Nec'het out gant ar c'hoant chom hag ar c'hoant tec'het. Emberr e kasint ac'hanout da sotal brulu ha kas a ri anezho da blantañ pour – nag a dud e Menez-Are ! – met setu deut teod d'an hini kentañ diwar-greiz-holl : enrollet e oa bet Jean Le Glanec gant an Alamaned e 1916 hervez al levraoueger hag enrollet e oa bet Bretoned all ganto. Aet hor patatez ha mouezhioù hon tadoù-kuñv gant an dorifored ha miret ganto un nebeud kaozioù, kana-

ouennoù... Abalamour da betra dont ker mintin-se hag evit ken nebeut a dra ? Hag eñ ha klask gouzout penaos e c'hellent kanañ en un hevelep degouezh. Ur c'hoarzhig goap gant egile. Ha te ha klask gouzout penaos e c'heller chom hep kanañ en un hevelep degouezh.

Difrae, difrae, lavaret anv al lec'h dit, bec'h ha dispign a ri mar bez ezhomm, prest out d'ober an diaoul hag e gernioù evit gellout selaou ar re all. N'eo ket dav. Tra-walc'h e vo dit lenn lec'hienn internet *Das Lautarchiv der Humboldt-Universität zu Berlin*, met a-raok : reiñ da anv, da chomlec'h, displegañ abalamour da betra out deut, sinañ, mar plij ganit, ober gant an trede urzhiataer – pe ar pevare, e-giz a giri – krouiñ ur gont, choaz ur ger-kuzh... Cheñch lagenn d'ar saout.

Er sal :

Staliadoù kazetennoù

Staliadoù kazetennoù

Ret eo dit lenn, daoust d'an trouz ha daoust da vouezh da gelennerez alamaneg en da benn. Ya, desket ez peus alamaneg ha latin met ret e oa bet ehanañ gant al latin da gentañ ha gant an alamaneg en diwezh, ne c'helled ket deskiñ latin, alamaneg ha brezhoneg. Fall a-walc'h e teu ganit, diaes dit kompren peur e oa bet graet an enrolladennoù, gant piv hag abalamour da betra ne 'z poa ket klevet anv anezho abretoc'h. Soñjal a rez e kraban an nazied pe e troioù-kamm pennoù-bras ar Stasi, kevnidet o c'halon hag o spered. Pakañ a ri ! Re gozh e oa ar pladennoù ha n'eo ket Goebbels nag Honecker zo kaoz e oa rouez ar mekanikoù evit selaou anezho. Lenn hag adlenn a ri, ken na zalli : *Sprachen... Indogermanische Sprachen... Keltisch... Bretonisch*. 21 enrolladenn vrezhonek a zo, muioc'h eget ar c'hembraeg (12), kalz nebeutoc'h eget an iwerzhoneg (401).

An *tondokumente* kentañ a zo diwar-benn *Der Fischfang der Fischer von Paimpol*. Enrollet e oa bet d'ar 5 a viz Here 1916. 35 eilenn. Ur bladenn 27 cm anezhi, labezet, saotret un tamm ha dalc'het en he fezh, burzhud. Kaer dit klikañ ne glever tra siwazh – mekanik brein ! Taeret eo dit, fellout a ra dit, ret eo dit klevet ! Ha ret eo dit laosker an urzhiataer d'ar re all a zo o c'hortoz ha diouzhtu c'hoazh ! Un hantereurvezh d'ar muiañ-tout, lavaret e oa bet dit. Lakaet dit da revr e traoñ da gein ha kredet ez peus klemm c'hoazh ha dic'henaouiñ gerioù gros diwar-benn an urzhiataerioù, an Alamaned ha gerioù ken divalav all diwar-benn al levraouegerien, ar chas brein, an ezen gornek, ar marmouzed fall ha kement zoo...